

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ**

Подано коротку характеристику теоретичних основ професійної підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури, формування його як толерантної національно-мовної особистості в умовах педагогічного університету.

Проблеми духовного стану українського суспільства, реального утвердження державності української мови в усіх сферах офіційного і неофіційного використання, зниження мовленнєвої культури громадян сьогодні хвилюють науковців-філологів, культурологів, педагогів, громадськість. Рідна мова, словесність складають ту скарбницю, в якій зосереджуються внутрішні сили народу, основні початки виховання національної самосвідомості громадянина України, соціального іміджу, міжнародного авторитету.

Роздумуючи про роль і сутність мови, А.Бортняк зауважує, що в інших країнах не розуміють, "як можна закликаючи любити свою рідну мову". На його думку, "це все одно, що закликаючи... дихати. А дихати ж хочеться чистим, свіжим повітрям!" [1].

До речі, саме з чистим повітрям, кришталевою джерельною водою порівнювали мову вчителя-словесника учні, студенти, педагоги зі стажем при опитуванні, яке ми проводили у м.Глухів Сумської області. Для 67 відсотків працюючих учителів і лише для 34 відсотків сучасної учнівсько-студентської молоді це був або є реально існуючий, а не омріяний оберіг рідної мови і культури як основи національної самосвідомості і самобутності. Саме від учителя української мови і літератури, його професійної культури, професійної майстерності залежить у повній мірі виховання національно свідомої, духовно багатой мовної особистості молодого громадянина і патріота Української держави.

Розгляд теоретичних розвідок, вивчення досвіду професійної підготовки студентів на факультетах української філології педагогічних (зокрема Уманського, Житомирського, Глухівського, Луганського, Переяслав-Хмельницького, Сумського, Тернопільського) і класичних (Харківського, Херсонського, Черкаського, Запорізького) університетів, професійної діяльності вчителів української мови та літератури Сумської, Харківської, Чернігівської, Вінницької областей дали змогу виявити низку суперечностей, зокрема між:

-глобальними соціокультурними перетвореннями у світі, в Україні і традиційною системою педагогічної освіти;

-вимогами, що ставляться освітнім середовищем до особистості вчителя української мови і літератури, та нечітким виконанням, а то й ігноруванням цих вимог при формуванні контингенту студентів філологічних факультетів університетів;

- творчим характером майбутньої педагогічної діяльності і слабкою орієнтацією на професію вчителя-словесника системи підготовки у ВНЗ;

- необхідністю створення такої системи підготовки майбутнього вчителя-україніста, яка б відповідала вимогам до професійно-педагогічної компетентності сучасного педагога в умовах реалізації особистісно орієнтованої парадигми освіти, і недостатнім рівнем системного аналізу зарубіжних тенденцій та перспективних підходів до підготовки вчителя словесності;

- певним науковим напрацюванням окремих аспектів професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури та відсутністю цілісного теоретичного і методичного обґрунтування навчально-пізнавальної, науково-дослідницької, практично-діяльній складових, здійснюваних у системному взаємозв'язку;

- потребами сучасних загальноосвітніх закладів у вихованні висококультурного, толерантного і реальним станом мовної, літературної, культурологічної, українознавчої, психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів української словесності в педагогічних університетах;

- соціальними потребами в підготовці вчителя-дослідника, новатора, здатного до творчої діяльності, та недостатньою розробленістю педагогічних технологій, спрямованих на розвиток його самостійності, створення умов для його самореалізації тощо.

Питання професійного становлення – в центрі уваги вчених, педагогів. Науковцями розробляються концептуальні ідеї нової стратегії професійної підготовки студентів ВНЗ (О.Абдулліна, С.Архангельський, Н.Кузьміна, В.Сластьонін, П.Підкасистий та ін.), розглядаються проблеми формування і розвитку педагогічної майстерності, педагогічної творчості (І.Зязюн, С.Барбіна, В.Моляко, В.Семиченко, С.Сисоєва та ін.); особистісної культури (В.Кан-Калик, М.Лещенко, О.Рудницька, Р.Хмелюк). Є.Бондаревською, В.Сластьонінін, С.Шияновим та ін. розроблено зміст педагогічної освіти в університеті, складовими якої вчені вважають культурологічний, антропологічний, психолого-педагогічний і технологічний блоки.

Філософські аспекти вищої освіти аналізують В.Андрущенко, В.Кремень, В.Лутай та ін., питанням історії вищої педагогічної освіти та її теоретико-методологічної основи присвячені праці В.Майбороди, В.Лугового, М.Ярмаченка, Н.Дем'яненка та ін., тенденції професійної педагогічної освіти в Україні та зарубіжних країнах на різних етапах історичного розвитку досліджуються Н.Абашкіною, О.Глузманом, Л.Пуховською, Л.Хомич та ін.

Окремі аспекти мовознавчої, літературознавчої, методичної підготовки вчителя-словесника, формування його як мовної особистості розглядаються у працях І. Білодіда, О. Біляєва, Н. Волошиної, Т. Донченко, С. Карамана, Г. Клочка, В. Кононенка, Л. Мацько, Л. Мірошниченко, Л. Паламар, Є.І. Пасічника, М. Пентилюк, М. Стельмаховича, Б. Степанишина, Л. Струганець, П. Хропка та ін., проте бракує робіт, де була б подана цілісна система професійної підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури в умовах педагогічного університету.

У межах даної статті зупинимось на теоретичних засадах гуманітарної, мовознавчої, літературознавчої, психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя української словесності, формуванні його як толерантної національно-мовної особистості та пошуковця-дослідника. Дослідження наукової літератури, проведення експериментальної роботи на філологічному факультеті Глухівського державного педагогічного університету упродовж 1997-2002рр. дають підстави для формулювання наступних положень і висновків.

Визначальним у формуванні теоретико-методологічних засад професійної підготовки є системний підхід, широко представлений у дослідженнях А. Алексюка, І. Блауберга, В. Лугового, В. Садовського, В. Семиченко, Е.Юдіна. У своєму дослідженні ми спираємось на теоретично обґрунтовані А. Лігоцьким концептуальні засади створення вітчизняної різнорівневої системи професійної підготовки фахівців у ВНЗ [2]. При цьому зазначимо, що наше дослідження триває, потребують розробки питання професійної підготовки на кожному освітньо-кваліфікаційному рівні, педагогічна практика філологів.

Важливе значення у професійній підготовці майбутнього вчителя української мови і літератури мають його світоглядні позиції. Філософськими передумовами формування толерантної мовної особистості майбутнього педагога-словесника мають стати комунікативна філософія, діалогізм як єдина форма міжособистісних стосунків і принцип людського співжиття. В якості методологічної основи ми спираємося на культурологічну і діалогову концепції М. Бахтіна і В. Біблера, згідно з якими культура постає як антропологічний феномен.

Обґрунтовуючи принцип діалогізму, видатний філолог і філософ М. Бахтін здійснив справжній "лінгвістичний поворот" (Л. Дротянко), перевівши поняття "діалог" у філософську категорію. Йому вдалось розкрити суть монологізму, що довгі десятиліття панував у нашому суспільстві в умовах тоталітарного режиму. На думку М.Бахтіна, саме диктат монологічного утвердження особистості приводить до духовної слабкості, її повної духовної загибелі. Особистість, стверджує М. Бахтін у ряді праць, не замкнута, самодостатня й ізольована річ в собі, ця особистість відкрита світу людей, отже, діалог "на вищому рівні" – це діалог особистостей [3].

Однією з найактуальніших проблем нашого часу стає усвідомлення потреби нової гуманістичної парадигми освіти, яка формує особливу атмосферу естетичного і етичного ставлення до людей, навколишнього світу, культури, ставить за мету формування такого фахівця української мови і літератури, рівень підготовки якого гармонійно поєднує освіченість, професіоналізм, духовність, моральну вихованість, розвиток особистості педагога у відповідності з духовними цінностями національної і загальнолюдської культури. Таким чином, посилюється роль сучасної університетської педагогічної освіти, яка повинна реалізувати функцію збереження і відтворення гуманістичних традицій вітчизняної і світової культури, надати студентам можливості оволодіти системою антропологічного знання, запропонованого в навчальних курсах психолого-педагогічних, соціогуманітарних і культурологічних дисциплін, побудованих на принципах проблемно-змістового взаємозв'язку.

Учитель повинен викладати українську мову і літературу в контексті розвитку сучасної культури. Щодо технології підготовки учителя, на думку академіка І. Зязюна, то треба індивідуально готувати кожного, бо "учительська професія, за Костянтином Ушинським, – це професія мистецька... треба, щоб було почуття задоволення, що живеш в національному соціумі, знаєш національну культуру, вмієш цю культуру презентувати. .. Без національного не можна виховати особистість [4]. Саме культура, мистецтво має величезну здатність впливати на людину таємницею прекрасного. Л. Міллер запевнює: "Відродження культури, істинного інтересу до літератури неможливе без повернення до естетичного критерію." [5: 6].

Цілком правомірною є пропозиція науковців про введення або посилення значущості, професійної практикоорієнтованості навчальних курсів професійної естетики, етики, педагогічної майстерності, висловлена на спільному засіданні Президії АПН України та вченої ради Тернопільського університету ім. Володимира Гнатюка [4]. У процесі їх вивчення студенти знайомляться з вимогами до особистості вчителя, опановують основні елементи педагогічної майстерності і пов'язані з ними моральні норми діяльності, визначають власні життєві позиції, осмислюють власне "Я".

Професія вчителя мови і літератури – це насамперед творча професія, тому вважаємо актуальною думку міністра освіти і науки України В. Кременя про запровадження спеціального відбору на педагогічні спеціальності у вигляді творчого конкурсу: "Якщо студент за роки навчання недостатньо опанував якусь тему, то він у майбутньому зможе її легко надолужити. Але якщо він органічно не здатний до роботи з дітьми, то це виправленню не підлягає, і ми п'ять років даремно витрачаємо державні кошти, мучимо цю людину, яка ніколи не стане педагогом... Треба, щоб кожне слово, кожне речення педагога демонструвало багатство культури і позитивно впливало на учня" [6].

Багатостороння, жива сутність рідного слова повинна бути врахована у викладанні мовознавчих дисциплін. Курс сучасної української літературної мови є своєрідним центром історико-лінгвістичної підготовки і формування лінгвістичного мислення студентів факультетів української філології педуніверситетів. Серед основних принципів побудови навчального матеріалу даної дисципліни – системність і професійна спрямованість, причому принцип системності має бути осмислений не лише як відображення системності мови, але й як забезпечення "взаємоув'язаності і взаємообумовленості" (Р. Гайсіна) знань, їх якісної цілісності. Суть принципу профе-

сійної спрямованості – в орієнтованості на підготовку ерудованого, творчо мислячого фахівця, здатного бачити і оцінювати тенденції, динаміку змін як в самій мові, так і науці про мову.

Майбутній фахівець української філології має бути причетним до аналізу мовної ситуації в Українській державі, що суттєво впливає на рівень мовної культури. З одного боку, в Україні "продовжує зростати модус присутності української мови в усіх без винятку сферах життя", в національну мову повертається традиційний мовленнєвий етикет, мовотворчість репресованих, заборонених, емігрованих і забутих письменників, політиків, учених, діячів культури, лексикологія активно очищається від радянських і збагачується новими термінами [7: 18]. З іншого - тривогу викликає невміння володіти мовою, низький рівень мовної культури, грубе поводження зі словом. Величезну роль у формуванні мовного смаку відіграють ЗМІ. Виникає протиріччя: з однієї сторони лексичний вибух останнього десятиліття, а з другої – неконтролюючий потік іншомовних слів, зловживання вульгарною, зниженою і жаргонною лексикою, низька мовна культура.

Досить складною залишається проблема виховання мовної особистості у східному, південному регіонах України, де російська мова продовжує витіснити українську на всіх рівнях.

Мовна картина сучасного студентства складається під впливом мінливих соціальних умов. Така мовна особистість не трансформується, а формується, тому процеси національного відродження активізують національно-культурну свідомість, збільшують роль рідної мови у формуванні мовної особистості [8]. Таким чином, мова йде про формування під впливом соціолінгвістичних факторів сучасної мовної особистості, під якою О.А. Семенюк пропонує розуміти мовну особистість, яка сприймає зміни у мові, прилаштовує свій тезаурус (лексикон) до вимог існуючих реалій, формує для себе фрагменти нової мовної картини світу [9: 78].

З цією метою важливо, наприклад, увести в курси сучасної української мови, культури мови, стилістики розділ екології мови, посилити спілкування студентів з українською класикою.

Сконцентрований у слові духовний і практичний досвід поколінь найкраще, найраціональніше розкривається через осмислення його походження. Навчитись усвідомлювати послідовність руху думки, закодованої в кінцевому історичному розвитку слова, є однією з головних основ пізнання рідної мови, тому в курсі мови і методики повинні належне місце зайняти елементи етимології.

Мовна особистість вчителя найбільшою мірою реалізується в його діяльності, індивідуальному стилі діяльності: досить важливими є і тон мовлення, і манера спілкування з учнями, і міміка руху, жестів, і здатність розуміти ситуацію, оцінювати її, орієнтуватись в ній, керувати нею. Усе це важливі компоненти професійної культури, саме від розвитку якої, та від професійної майстерності також, багато важить, щоб молода людина не стала глухою до краси життя, багатій музики живого мовлення. Метою навчання українській мові є не просто засвоєння української мови як предмета, а розширення й ускладнення індивідуальних інтелектуальних ресурсів особистості засобами рідної мови.

Досить важливо при опануванні кожної лінгвістичної дисципліни враховувати взаємозв'язок з психолого-педагогічними. Мовознавці, наприклад, вважають, що і в курсі педагогічної майстерності, і стилістики (науковець розробляє це більш детально на заняттях зі стилістики української мови) майбутньому педагогу-словеснику важливо опанувати стилі діяча, мислителя, практика, теоретика, активіста, рефлексора світу [10: 422-428].

Глобалізаційні процеси торкнулися і королеви шкільних предметів — літератури. Аналіз занять учителів і викладачів, бесід з учнями, студентами дають можливість констатувати відсутність у багатьох випадках літературного смаку. Відсутність естетичного критерію, вважає Н.Волошина, є однією з відповідей на питання, чому сьогодні читають менше, ніж у часи застою, коли читання було "краденим повітрям", прихованим спротивом мертвому тоталітарному режиму.

Здається, що все вже вивчено, а насправді духовні багатства фольклору, класичної літератури все ще чекають на своїх вдячних вдумливих читачів. На наше переконання, знання літератури має визначатись не кількістю прочитаних творів, а роздумами над тим, який слід вони залишили в душі людини, чи навчили співтворчості і співпереживання, чи дали можливість відчутти музику письменницького слова, чи сприяли вихованню інтелігентності. Тому одним із найважливіших завдань літературної освіти майбутніх учителів-словесників має стати розвиток і якісне вдосконалення читацького сприйняття, що потребує опанування мови літератури, опанування умінь і навичок аналізу художнього тексту, актуалізації архетипів у культурній пам'яті читача-студента. Література повинна стати співбесідником, своєрідним телефоном довіри, школою самовиховання.

Науково-дослідницька діяльність, що пронизує систему підготовки майбутніх учителів української мови і літератури упродовж усього періоду навчання у вищому педагогічному закладі, під час проведення експедиційної (фольклорної, літературно-краєзнавчої, діалектологічної, етнографічної) роботи, на педагогічній практиці, в позааудиторний час і характеризується тісним системним взаємозв'язком між цими компонентами, передбачає озброєння студентів методологією дослідницької роботи, сприяє не лише поглибленню і розширенню знань, а й збагачує світогляд студентської молоді, стимулює розвиток самостійності, творчого потенціалу, інтелектуальних здібностей кожної особистості, індивідуалізації та естетизації процесу навчання.

1. Українську мову незабаром занесуть до Червоної книги? // Освіта України. - №39 <http://www.ped.pressa.kiev.ua>.
2. Лігоцький А.О. Система різнорівневої підготовки фахівців в Україні (теоретико-методологічний аспект): Автореф. дис...докт.пед.наук.-13.00.04./Инст.педаг. і психол.проф.освіти АПН України.-К., 1997.-36с.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества.-М.:Наука, 1979.-С.297-393.

4. Науково-організаційні проблеми ступеневої професійної підготовки педагогів // Освіта України. - №40-41 <http://www.ped.pressa.kiev.ua>.
5. Миллер Л. Печальное равновесие // Лит. газета. 1994.- 2 февр. -С. 6.
6. Кремень В. Підготовка вчителя в умовах переходу загальноосвітньої школи на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання // Освіта України. - №42-42. <http://www.ped.pressa.kiev.ua>.
7. Мацько Л. З якою лексикою вступаємо в XXI століття? (Нові тенденції та реалії) // Урок української.-2000.- № 8- С.14-18.
8. Шумарова І.П. Мовна компетенція особистості в ситуаціях білінгвізму: Монографія. – К.: КДАУ, 2000. – 283 с.
9. Семенюк О.А. Язык эпохи и языковая личность в сатирико-юмористическом тексте: Дисс. докт.фил.наук. - К., 2002.- 283 с.
10. Мацько Л.І. Стилiстка української мови: Підручник /Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько // За ред. Л.І. Мацько.- К.:Вища шк., 2003.-462с.

Матеріал надійшов до редакції 15.09.03 р.

Семенов Е.Н. Теоретические основы профессиональной подготовки будущего учителя украинского языка и литературы.

Дана краткая характеристика теоретических основ профессиональной подготовки будущего учителя украинского языка и литературы, формирования его как толерантной национально-языковой личности в педагогическом университете.

Semenog O.M. The Theoretical basis of training future teacher of Ukrainian language and literature.

This article gives short characteristic of theoretical basis of future teacher of Ukrainian language and literature training, forming him as a tolerant national-language individual at pedagogical university.